

А.А. Ахметова¹

¹*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан
(E-mail: azarakmet22@gmail.com)*

Қазіргі қазақ әскери журналистикасының тенденциялары мен кәсіби стандарты

Бұл мақала отандық әскери журналистиканың тарихы, функциясы, тенденциялары мен кәсіби стандартына негізделген. Әскери журналистиканың БАҚ жүйесіндегі алар орны көрсетіледі. Әскери журналистардың кәсіби құзыреті мен әлемдік саяси үдерістердің конфликтілі тұстарында жүрген журналистардың беделі сипатталады. Қазақстан журналистерінің жалпы имиджіне сонымен қатар қақтығыс аймағында жүрген тілшілердің ақпарат тарату кәсіби шеберлігіне тоқталады. Әскери журналистиканың мәселелерін көтереді және оның шешу жолдарын ұсынады.

Әлем тарихы – түрлі деңгейдегі соғыстар мен қақтығыстардың ханалогиясынан құралады.

Кілт сөздер: әскери журналистика, стрингер, қақтығыс аймағы, эмоционалды элементтер, тенденциялар, кәсіби стандарттар.

Kipicne

Журналистика әлемдік кеңістіктегі өз принциптері мен функцияларын өзгерте отырып, жаһандық мәселелерді шешудегі негізгі компонент болып қалыптасуда. Қоғамдағы моральдық бағдарларды топтастыру үшін түрлі этностар, мәдениеттер, саяси күштер, дін өкілдері арасындағы массмедиа да рындары және қарқынды диалогтар қажет. Осының негізінде әлемдік іс-МРәрекеттерде барынша келісімге, азаматтық қоғам институттары мен билік құрылымдары арасындағы өзара түсіністікке қол жеткізуге болады.

Соңғы жылдардағы статистикаға қарасақ, жауынгерлік іс-қимыл аймағында журналисттер санының айтарлықтай өскені аңғарылады. Парсы шығанағында, 1991 жылғы соғыста 1400 журналист, 1999 жылы Косоводағы ұрыс аймағында 3800, 2003 жылғы Ирактағы соғыста 7000 тілші ақпарат таратты. Техникалық прогрестің арқасында БАҚ өкілінің өмір қауіпсіздігі жоғары деңгейде қорғалып, өте сапалы форматтағы аудиовизуальды ақпарат таралады. Қақтығыс аймағынан таратылатын ақпарат медиамаркетингте өте құнды, себебі ол экономикалық-саяси тұрғыда аудиторияға маңызы жоғары мәлімет болып есептеледі. Қарулы қақтығыс аймағынан жарияланатын материалдар тұтынушы аудиторияның жағдаятқа пікірін қалыптастыратындықтан, аса жауапкершілікті талап етеді. Нарық заңында тек

сұранысы бар тауар өндірілетіні секілді, кез келген редакция жаңалықты бірінші жариялауға құмар.

Зерттеу әдістері

Әскери журналистиканың тарихын, функциясын, тенденциялары мен кәсіби стандартын зерттеу барысында, оны әрі қарай талқылау үшін теориялық негіздер дайындалды.

Негізгі бөлім

«Әскери журналистика – жауынгерлік іс-қимыл (соғыс, террорға қарсы операция, этникалық және діни қақтығыстар) кезінде ресми ақпарат таратуға салаланған журналистика жанры» [1]. Г.Р.Державин атындағы Тамбов мемлекеттік университеті оқытушысы А.В. Юрлов «Әскери журналистика-террористік актлерді, әскери операцияларды, этникалық және діни қақтығыстар туралы ақпарат беретін журналистиканың саласы» деп анықтама береді.

«Әскери БАҚ – бұл маманданған, әскер қызметінің спецификалық жағдайларында жұмыс жасайтын, әскерилердің қоғамдық көзқарасын, саяси пікірін, әлеуметтік рөлін қалыптастыруға әсер ететін, Қарулы Күштердің күнделікті тұрмысын бұқара халыққа насихаттайтын, патриотизмді дамытуға бірден-бір ықпал ететін БАҚ жиынтығы» [2].

Қазақ әскери журналистикасын зерттеуші санаулы ғалымның бірі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, филология ғылымдарының кандидаты Александр Рожков әскери БАҚ-тың тарихын былайша сипаттайды: «Қазан төңкерісіне дейінгі (1702-1917 ж.ж), Кеңестік кезең (1917-1992 ж.ж), Тәуелсіз Қазақстанда әскери БАҚ-тың қалыптасуы (1992-1996 ж.ж), 1997 жылдан бастап қазіргі кезеңге дейін қалыптасқан БАҚ-тың дамып, кемелденуге талпынысы»[3]. Бұл тізімнің ішінде Кеңестік кезең бірнеше күрделі бөлініске ие:

1917-1923 ж.ж. Азаматтық соғыс пен революциялық кезең. Бұл аралықта аралас басылымдар, большевиктік және әскери басылымдар жарыққа шықты;

1923-1938 ж.ж. Бұл кезең бейбітшілікпен тұспа-тұс болса да, жанрлық және баспалық тұрғыда дамыған Флот әскери басылымдары мен таза әскери басылымдардың қалыптасу кезеңі;

1938-1941 ж.ж. Бұл аралықта қақтығыс орын алып, әскери басылымдарға сұраныс артты. Халкин-Гол мен Финляндияда орын алған әскери қақтығысқа байланысты дивизиялық көп тиражды басылымдар пайда болды;

1941-1945 ж.ж. Ұлы Отан соғысы жылдарындағы кезең;

1945-1992 ж.ж. КСРО аумағында социализмнің қалыптасу кезеңіндегі әскери БАҚ.

Осы сипаттағы күрделі құрылымдық кезеңдерді басынан өткерген Қазақ әскери журналистикасы қазір бөлек ауқымда дамыған. Әр уақыт кеңістігіне

сай әскери үдеріс журналистиканың дамуына тікелей әсер еткен. Одақ бойынша соғысқа дейін әскери тақырыпта жазатын авторлар жоқтың қасы еді. Жасыратыны жоқ, Финляндиямен соғыс әрекет жүргізіліп жатқан кезде елімізде әскери тілшілер даярлауға алғашқы нақты қадам жасалды. Мысалы, М.В.Фрунзе атындағы әскери Академия жанынан әскери тілшілердің екі ай мерзімдік курсы 1940 жылы қаңтарында ұйымдастырылды. Онда 40-50-дей жазушы мен талапты журналист оқып шықты. Әскери-саяси академия жанынан әскери тілшілердің тоғыз айлық курсы 1940 жылдың қыркүйек айынан бастап ұйымдастырылды. Оны да 60-қа жуық маман оқып шықты.

Профессор С.Қ. Қозыбаев өзінің тарихи-публицистикалық еңбегінде төмендегідей деректерді алға тартады: «Ұлы Отан соғысы жылдары Қызыл Армия қатарында 1000 газет және 15 журнал, ал Әскери-теңіз флотында 143 газет пен 4 журнал баспадан шығарылды. Орта Азияда тұратын ұлттар арасынан жасақталған әскери құрамалар үшін 42 газет пен 7 журнал қағаз бетіне қатталса, оның 16 газеті мен екі журналы қазақ тілінде жарық көрген. Соғыс жылдарында бас-аяғы 4,5 мың әскери журналист тер төксе, оның 200-і Орта Азиядан шыққандар. Соғыстың соңына таман жалпы әскери баспасөздің бір реттік шығарылымының таралымы 3,5 миллион тиржды құрап, әр жауынгердің қолына емін-еркін басылым данасы үлестірілді». Қазақ сарбаздары майдан даласында от пен оқтың құрсауында жүрсе де, қаламын қолынан тастамай отты жылдардың шежіресін қазақ журналистикасының тарихына жазып кетті».

Қақтығыс жағдайында тарихи кезеңдерде басылымдардың саны артып отырған. Мысалы, Ауған соғысы (1979-1989 ж.ж) уақытында «Сарбаз» басылымы 100 мың таралыммен жарық көрген. Қазірде әлемнің қай түкпірінде төтенше жағдай орын алса да сайт және портал рейтингі көтеріледі. Қорғаныс министрлігі тарапынан жасалатын әскери сөздікте әскери журналистті офицер шеніндегі, әскери тыныс-тіршіліктен хабардар етіп отыратын тілші деп сипаттаған. Әскери БАҚ-тың басым бөлігі «Жұмсақ күш концепциясына» сүйеніп, патриоттық бағытта жұмыс істейді. Стрингерлік бағытта жұмыс іститін журналистер сияқты. Бұл фактор әрине отандық әскери журналистиканың коммерциялық бағытқа бет бұрмағанының дәлелі.

Елімізде 2011 жылы орын алған Жаңаөзен оқиғасынан хабар тарату мәселесіне тоқталайық. Бастапқыда, қақтығыс аймағында Өркен Жоямерген, Шернияз Шағатай репортаж дайындады. Интернет байланысының нашарлауына байланысты кадрлар журналистер Ақтау қаласына барған соң ғана эфирге шығарылды. «Stan.kz» ақпараттық бейнепорталы қазақ бөлімі редакторы Жұлдыз Төлеу Жаңаөзен аумағына барған соң, 17-30 желтоқсан аралығында қолжетімді ақпарат көздері аудиторияға қайта ұсынылды. Наразылық Шетпедіе жалғасын тапты. Өрт сөндіруші Төребек Төлегенов басына тиген оқтың салдарынан қаза тапты. Осы кезде журналистикада жиі сөз болатын момент нүктесі аңғарылатын кадр қазақ тілді аудиторияға Жұлдыз Төлеудің қырағылығы арқылы жол тартты. Жұлдыз Төлеу

Шетпедегі полиция бастығына: «Қаза болған жігітке қару қолданған кім?» – деп сұрайды. Полиция басшысы: «Біз», – деп жауап берді. «Неге атасыздар?» – деген журналист сауалына, «Өйткені ол ана жаққа шығып кетті, бұйрықты орындамады», – деді. «Ана жақ» дегені – халық қой. Полиция басшысына «Халық қылмыс жасады дегенге қандай дәлел ұсынасыз?» - деп сұрақ қойылады. Полиция башысы: «ондай дәлел алған жоқпыз» - деп жауап берген. Бұл да сол кадрда stan.kz порталында сақталған. Ресми дерек пен тәуелсіз БАҚ-тың аражігі қатты аңғарылған ақпараттар аудиторияның көкейіне сан сауалды орнықтырды. Жаңаөзен тұрғындары тарапынан таралған видеолар да адамдардың психологиясында дүмпу туғызды. Оқиға 9 жыл бұрын орын алса да одан кейінгі қақтығыс аймағынан тараған ақпарларға қарап қазақ журналистикасында конфликтіден хабар тарату шеберлігін арттыру қажеттігі байқалады.

Қазақстан журналистері де қақтығыс аймағында ақпарат тарату шеберлігінің негізін екінші дүниежүзілік соғыс жылдары қалады. Сол жылдары ақпаратты алу, жариялау ісі жылдамдады. Әрі әскери терминдердің халыққа ұсынылуы, әскер ғылымындағы көп ұғымның жалпыхалықтық санаға жақындауын жиілетті. Ұлтаралық қақтығыс, демонстрация, теориялық актіге байланысты жағдаяттар тұрмысы бейбіт қазақстанда өте сирек кездеседі. Десек те журналистер өзінің оперативті еңбегінің арқасында этика сызығынан шықпай жоғары деңгейдегі репортаждар дайындап жүр. Сөзіміздің дәлелі болар 2017 жылы Сәния Тойкен журналист әйелдердің халықаралық қоры (IWFMF) тағайындаған «Журналистикадағы батылдығы үшін» сыйлығын иеленді. Ол – бұл беделді сыйлықты алған алғашқы қазақстандық журналист. Сәния Тойкеннің материалдары азаматтардың құқығын қорғауға бағытталған. Сәния Азаттыққа берген сұхбатында айтады: «Талай жыл журналистиканың айналасында жүрсем де, қысылып ойлайтынмын. Өзінің құқын қорғап сөйлеп жатқан адаммен сұхбаттаспас бұрын, сұхбат жарияланған соң бұл адамның өміріне қауіп төнбес пе екен деп толғанамын. Мен бұл марапатты құқығын қорғап, бұқпай сөйлей білген қоғам белсенділеріне арнаймын» [4]. Сәния 12 жылда 1526 материал дайындаған. Басым бөлігі қақтығыс аймағынан репортаждар екен.

Демократизацияға бет бұрған қоғамда халықаралық, аймақтық журналистерді қызықтыратын көптеген жағдаяттар болады. Соңғы жылдарда Сербия, Сирия, Ауғанстан, Шешенстан, Украина секілді елдерге шет мемлекеттердің назары ауған. Ол елдерге баруға келіскен БАҚ қызметкерлерінің де табысы орасан. Қақтығыс аймағы – қандайда бір жерде болып жатқан мүдделі топтар арасындағы әскери яки қоғамдық наразылықтың бір-біріне зиян шектіруге дейінгі аралықты қамтыған жері. «Шешенстанда болған қақтығыс кезінде 23 журналист қаза тауып, 30 журналист жарақат алған. Экстремалды аймақта журналистің техникалық құрылғылары, заттары ұрлануы көп кездесетін жағдай» [5]. Тіпті әйел журналистердің зорлануы да көп кездеседі. ЮНЕСКО мәліметтері бойынша, әлемдегі БАҚ қызметкерлерінің 40%-ы әйелдер, соңғы жылдарда өтпелі экономикасы бар елдерде – түрлі себептермен олардың үлесі 80% -ға дейін

өсті. Тиісінше, әйелдердің көбі әскери қақтығыстарда ақпарат таратуда – талантты, дәйекті әрі істің соңын не боларын мұқият ойланатындығы БАҚ аудиториясына таныс. Арыс қаласында 2019 жылдың 24 маусымында әскери қару-жарақ сақтайтын қоймадағы жарылыс уақытында экстрималды аймақтан таралатын ақпаратты аудиторияға жеткізу олқылықтарының әлі де бар екенін байқаймыз. Халық арасында тараған жалған ақпараттар, дәл уақытында дайындалмаған сараптамалық материалдардың болмауы БАҚ-тың пікір қалыптастырушы функциясының эффективтілігі төмендігін көрсетті. Қазақ тілді әскери басылымдар тек оқиға орын алған аумақты қалпына келтіру шараларының жүргізіліп жатқанын қаузаумен шектелген. Гарвардтық этика профессоры Кіші Ральф Поттер этикалық пайымдаудың төрт өлшемін біріктіреді. Бұл қорапты журналистер этикалық шешім қабылдау кезеңінде қолданады [6].

Деректер	Адалдық
Құндылықтар	Принциптер

Кесте 1. Поттер қорабы.

Бұл қорапты отандық журналистердің қақтығыс аймағынан хабар таратқанда қаншалықты қолданаынын пайымдап көрелік. Деректер – автордың оқиға туралы не білетіндігін саралайтын бөлім. БАҚ бейтараптық саясатын толық ұстанбайтындықтан, көптеген журналистер бұл пункте өзі ақпаратты қай формада жеткізгісі келсе, сол жолды таңдап кетеді. Еліміздегі тәуелсіз журналистерді «оппозиционер» деп қабылдаушы аудиторияның пікірін қалыптастырған да осы пункттегі деректердің дұрыс сараланбауы болып табылады. Құндылықтар – бұл сатыда таңдау еркіне қол жеткізген тұлға өз құндылықтарын көрсетеді. Журналистердің ұлттық ассоциациясының этика кодексінде мынадай құндылықтар қарастырылған: шындық, дәлдік, жан-жақтылық, сыйластық, адамгершілік. Бірақ, кез келген салалық БАҚ үшін негізгі құндылық – шындық. Принциптер – құндылықтарды түрлі этикалық жүйелер арқылы қарастыру, әрекет ету мүмкіндігін құрастыруға жол ашады. Адалдық – процестің бұл сатысында кімге, неге адал екенін анықтау, пайымдауды жетілдіреді. Қоғамға деген, мамандыққа деген адалдық жолын таңдаған журналист қана жақсы материал дайындауға қол жеткізеді. Отандық журналистикада медиаэтика туралы кітаптар енді шетелдік авторлардан аударылып жатқандықтан, практикалық тұрғыда қателіктер түзелер деп сенеміз.

Әскери шендегі журналистер коммерциалық тұрғыда айлық пен сыйақы, қаламақы секілді ақшалай кірістер арқылы мемлекет тарапынан қаржыландырылады. Арнаулы ұйымдарға қызмет ететін журналистерге қаражатты қызмет ететін ұйымы бөліп отырады. Қазақстанда көп БАҚ мемлекет тарапынан бөлінетін ақпараттық қолдау көрсету тендрлері арқылы қаржыландырылады. Тендр нормативіне сәйкес, әр БАҚ аудиториясына ұсынатын мерзімді материалдарынан мөлшер бөліп, жыл соңында тендрді

игеруіне байланысты есеп тапсырылады. Қазақстан Республикасының Парламент депутаты Дархан Мыңбай қаржыландыру жолы тендрге тәуелсіз БАҚ жасау жайлы сауалға мынадай жауап берді: «БАҚ-қа жаңа форматтағы көзқарас қажеттігін қоғам көрсетіп отыр. Санаулы телеарна, санаулы газет жұмыс істейтін заман артта қалып, ақпарат құралының саны артты, тенденция жаңарды. Мемлекеттік мекемелерге ақпараттық қолдау көрсетуші тендер – салық төлеушілердің қаржысын тиімді пайдаланудың бір жолы ғана. БАҚ-тағы идеология – насихат үшін, халықты ақпараттандыру үшін, өоғамға ықпал ету үшін керек. Біздегі ең ұрымтал тұс – БАҚ қоғамға ықпалды болатындай қаржы бөлінбейді. Қаражат бөлудің жолы көп, тендр соның тек бір көзі ғана. Шығармашылық ұжым белгілі мақсат қоя білсе, қажет қаражатқа қол жеткізеді. Нәтиженің жақсы болуы үшін жұмыс істей білу керек. Жекеменшік БАҚ көп болса, меншікті қорғау заңы жұмыс істейді. Әрі салық төленетіндіктен, БАҚ арқылы мемлекетке де кіріс кіреді. БАҚ аудиториясын оперативтілігі басым әлеуметтік желіге алдырмауы керек. Мемлекеттік тендрге қатысатын БАҚ саны жыл санап артып келеді, тендрдің мөлшері бір темпте. Ықпалды, ақылды газет жасау арзан тұрмайды». Бұл зерттеуіміздің шарықтау шегіне жетуі үшін ВВС қызметкерлерінің жалақысына назар аударсақ:

Аты-жөні	Бағдарламасы	Жылдық табысы
Крис Эванс	«TopGear» автомобильдер таныстырылымы	3 млн. фунт
Грий Линкер	«Күн Матчы» спорттық бағдарлама	2 млн. фунт
Грэм Нортон	One BBC	850 мың фунт
Клаудия Уинклман	Stricly Come Dancing	450-500 мың фунт
Эндрю Марр	Жексенбілік саяси хабар	500 мың фунт
Джордж Алагая	Жаңалықтар жүргізушісі, документальды бағдарлама жүргізушісі	250-300 мың фунт

Кесте 2. ВВС корпорация қызметкерлерінің жылдық табысы.

Ұйым әр аймақтағы меншікті тілшілері 250-150 мың фунт (132250-79350 мың теңге) аралығында жылдық табыс табады. Әскери журналистиканы да БАҚ осы формада комерциялық өрісте дамытса табыс көлемі ұлғаяды. Мысалы, фотограф Джефф Уолл түсірген «Өлі сарбаздар сөйлейді» фотокалажы 1986 жылғы Ауғанстан жерінің қыс мезгілін бейнеледі. Дегенмен, фотоколлаж 1992 жылы актерлермен бірлесіп фотосалонда жасалған. Құны –3 666 500 АҚШ доллары. Москвада 2004 жылы өткен тарихи көрмеде бұл коллаж көрсетілуге рұқсат алмады. Фотограф момент нүктесінен жырақ яғни уақыт кеңістігі шынайылықтан жырақ болғандықтан, туындысының көрермен алдындағы құнын түсіріп алды. Жасанды коллаж осыншалық жоғары нарыққа бағаланса, медиамаркетингте соғыс алаңынан түсірілген кадрдың нарығы бұдан да жоғары деген сөз.

Ресейлік әскери Евгений Поддубныйдың еңбек өтілінен мысал қарастырсақ. Евгений 2008 жылдан қақтығыс аймағынан хабар таратуды

қолға алды. Десек те 2014 жылы «Россия-24» арнасымен бірлесіп, Қырым түбегінен ақпараттар дайындады. Евгенийдің авторлық «Война» бағдарламасы 2015 жылдан бастап эфирге шықты. Евгений Сириядағы қақтығыстан ақпарат таратты. «Война» бағдарламасынан 3 жанрды байқауға болады:

- Қақтығыс аймағынан жаңалықтар шығарылымы. Бағдарламаның алдыңғы шығарылымындағы репортажды толықтыра түсіп, сол кадрларға оқиға нәтижесін қоса баяндайды.

- Соғыс аймағынан тікелей эфирде репортаж жүргізу. Репортаж барысында режисерлар түрлі карталарды, қиранды аймақтық дрондық түсірілімін көрсетеді.

- Сараптамалық шығарылым. Бұл формат соғыс аймағындағы қандай да бір үдерістің нақты аяқталған сәтінде көрсетіледі.

Әлбетте, елімізде «Война» бағдарламасына ұқсас жобалар жоқ. Бірақ, журналистеріміз қақтығыс аймағынан деректі фильм дайындауды қолға алған. Мысалы, «Таң» арнасы журналист Қасым Аманжолмен бірлесіп дайындаған «Майданнан майданға дейін» деректі фильмі Шығыс Украина мен Қырым түбегінде журналистік зерттеу жасайды. Бағдарлама арнаның апта қорытындысын жасауға арналған «Qazaq news» бағдарламасының эфир уақытында көрсетіледі. Бағдарлама жүргізушісі Қасым Аманжол: «Негізі дәл осы уақытта біздің эфирде «Qazaq news» апта сараптамалық бағдарламасы шығады. Келесі аптадан бастап жеті күндегі ел өміріндегі маңызды оқиғаларды студиямызда сараптап сіздерге ұсынатын боламыз. Бүгінгі эфирде – арнайы жоба. Өкінішке орай біз дайын асқа тік қасық болып үйрендік. Әлемде қаншама қым-қуыт оқиғалар болып жатыр: азаттық үшін, азаматтық құқық үшін, жер үшін, су үшін, діни наным-сенім үшін дүние дүрбелеңге түсіп, күресіп, жан таласуда. Ал біз сол күрестердің барлығын дерлік өзге елдердің ұсынуымен қортып-сараптауымен ұсынып жатырмыз. Мұның мемлекетіміз үшін, ұлттық қауіпсіздігіміз үшін төндіретін қатері – зор. Сол себепті өз тарапымыздан үн қату мақсатымен Украинаға бардық. Көрдік. Түсірдік. Енді өздеріңізге ұсынамыз!»[7]. Журналист Қасым Аманжол қырым татарлары тарапынан ақпарат алған. Журналистік зерттеу 5 жыл ішінде небәрі 4 589 қаралым жинаған. Arthurking87 логинімен пікір қалдырған көрермен ойын былайша бөлісіпті: «Бұл циникалық (екі жүзді лента), өйткені бұнда тек ресми үкіметтің позициясы ашылған. Мысалы, ұлттық гвардияның қылмыстары неге көрсетілмеген? Сондықтан бұл провакациялық қауіпті репортаж. Егер Қасым шындықты көрсеткісі келсе, екі жақтың пікірлері қарастырылуы керек. Жалпы көтеріліс, бұл демократиялық жол емес, керісінше ол анархияға апаратын жол. Біздің ақпарат министрлігі жұрыс шешім қабылдаған, бұндай сапасы төмен, аналитикалық ой таяз репортаждарды жариялауға болмайды». Қақтығыс аймағында бір журналист екі мүдделі тараптан ақпарат ала алмайды. Журналистің екі тараптан ақпарат алуға ұмтылуы – өмір қауіпсіздігіне зиян келтіретінін ескерген абзал. Әскери журналистиканың қақтығыс аймағынан хабар тарату тенденциясының өскені,

аудиторияның сын-пікір білдіруі – әскери журналистиканың жаңа белесінің бастау алғанының айқын көрінісі.

Қазақ әскери баспасөзі – қазақ баспасөзінің біртұтас жүйесіне енетіндіктен оның дамуы мен қалыптасуы қазақ журналистикасының құрамдас бөлігі. XX ғасырдың алғашқы жартысында күрделі саяси қуғын-сүргін жүзеге асып отарлаушы мемлекеттің зобалаңынан халқымыз көп зардап шекті. Қазақ халқының көтерілістер мен толқуларды жиі бастан кешіп, қақтығыстар барысында үндеу мазмұнында әскери ақпараттар ел ішіне, ауыл-аймаққа ауадай қажет болды. Кейбір ғалымдар зерттеуінде толқулар кезінде жасырын газеттердің ел ішінде таралғанын, бірақ үкіметтік органдар тарапынан көзі жойылғанын айтатындар бар.

Ежелден асқан жауынгерлік рухпен ат үстінде күн кешкен халықты әскери өмірден бөліп қарай алмаймыз. «Кеңес Одағы орнаған кезеңде қазақ әскерилері кәсіби тұрғыдан қалыптасқанымен көптеген қиындықтарды бастан өткерді. Сталиндік саяси қуғын-сүргінге ұшырады, ұлттың қаймағы болған зиялылар түрмеге қамалып, жала жабылды, қарулы күш пен оның салалық басылымдары халықтан жасырын құпия жағдайда құрылып, іс қызметтеріне жалпыға ашық жариялана бермейтін қарулы-қарарлар арқылы басшылық жасалды, нұсқаулар берілді.

Әйтсе де, соған қарамастан әскери журналистика өз ортасын, оқырман қауымын тауып, кәсіби тұрғыда дамыды. Сондықтан әскери журналистиканы кеңес заманында зерттеу мүмкін болмады. Дегенмен, «орнында бар оңалып, 1991 жылы азаттыққа жеткен соң бұрыдары әскери құпия саналған осы саланы тарихын зерттеу ісі де біртіндеп жария бола бастады. Алайда бұл саланы жіті зерттеген қомақты ғылыми еңбектер жоқтың қасы»[8].

Әлем тарихы – түрлі деңгейдегі соғыстар мен қақтығыстардың храниологиясынан құралады. Ал бұл формадағы ақпараттың жиынтығы әскери журналистиканың тенденцияларын қалыптастырады. Әскери журналистердің кәсібилік стандарты тенденциялар жаңғырған сайын түрленіп, жаңа элементтер мен тактикаларға толығады. Ең мұқымы – БАҚ өзегінде әскери материалдардың дайындалуына жол ашу керек. Қазақ тілді аудитория аударылған өнімдерді тұтынуы түсініспеушілікті туындатып, терминдер қолданысының аясын тарылтады. Әлемдік саяси жағдаяттарға сапалы сараптама жасай алатын қазақ тілді аудиторияға ендігі керегі – әлемдік қақтығыс аймағынан дайындалған медиаөнімдер. Әскери журналистика, қақтығыс аумағынан хабар тарату мәселесі журналистиканың танымал теоретиктері мен шағын медиаэтика мамандары арасында да, маңызды ғылыми зерттеулерде де талқыланады. Бұл мәселеге деген қызығушылық жыл сайын артып келеді. Елімізде әскери-патриоттық бағыттағы журналистика дамығанымен, қақтығыс аймағынан хабар тарату кенжелеп қалып қойды. Мысал, Таяу Шығыстағы соңғы жылдарда болып жатқан қақтығыстан қазақ тілді репортаждың болмауы – үлкен сын.

XXI ғасырда әлемдік соғыс екі алаңда: қақтығыс аймағы мен ақпараттық майданда өрбиді. Елімізден шыққан тұңғыш саяси-әскери журналист Назгүл Кенжетай «Mediameetup» жобасының онлайн-семинарында әскери

журналистте туындайтын дилеммаларға шешім ұсынады. Дегенмен, ұсынылған шешімдер бізде ол деңгейдегі қақтығыс ситуациясы орын алмағандықтан «бөтен» эффект береді. Ол түсінікке қарап отандық журналистиканың әлемдік журналистикаға үн қосуы керектігін түсінеміз. Біздегі әскер журналистикада қақтығыс аймағынан хабар таратуға байланысты мынадай проблемалар бар:

- қаржыландыру көзінің болмауы;
- қазақ тілді аудиторияның массалық үлесінің аздығы;
- қақтығыс аймағынағы түрлі кедергілер, шектеулер;
- журналист өмір қауіпсіздігінің қорғалмауы.

Аталған кедергілер ойылса, медиамаркетингте бірнеше жаңашыл бағыттарды қалыптастыруға болар еді.

Еліміз тәуелсіздігін жариялап, еңсесін тіктегелі әскери-патриоттық бағыттағы газет-журнал, телерадио бағдарлама жасау жолға қойылып, тұрақты түрде жарыққа шығып келеді. Соңғы жылдарда қақтығыс аймағынан ақпарат тарату тәжірибесі аудиторияның негізгі сұранысына айналды. Әр БАҚ өз ұсанымын нақтылап, соған сай ақпарат тарататынына дағдыланған адамдар шенді журналистер мен тәуелсіз тілшілердің ақпаратын санасында өзі саралау үшін қос тараптың медиаөнімін қатар тұтынады. Осы тенденцияға сәйкес әскери журналистиканың нақты зерттеліп, кәсіби стандарты бекітілуі тиіс деп қорытындылаймыз.

Қорытынды

Бұл мақалада жаңа Қазақстандағы әскери журналистиканың формасын сипаттадық. Кеңестік заманда көлеңкеде қалып қойған, енжар зерттелген қақтығыс аймағынан хабар тарату ісі жайлы біршама мәліметтерді зерттеуімізде қарастырдық. Экстрималды аймақтан хабар таратушы журналистердің тараптарға мүдделі болуы, ақпарат тұтынушы аудиторияның сыни ойлауына кері әсер етеді. Себебі, қазіргі журналистика тенденциясы – ақпаратты боямасыз, таза жеткізу. Эмоциональды элементтердің хабарға араласуы да – журналистің оғаш қатесі. «Сақшы», «Сарбаз» газеттері, «Айбын» журналы мысалында мақала жазу барысында төмендегідей қорытынды жасалды:

Біріншіден: Қорғаныс министрлігінің баспасөз органы көптеген нормативтік-құқықтық актілермен заңдастырылады. Оның қызметіндегі арнайы құқықтық бағдарламаның болмауы үлкен кемшілік болып табылады. Баспасөз қызметінің инспекторларының нормативтік-құқығын баяндайтын бағдарламаға қажеттілік болғандықтан оны қайта қарау, жетілдіру қажеттілігі туып отыр.

Екіншіден, «Сақшы» газеті – қазақ полициясының айнасы, «Сарбаз» газеті, «Айбын» журналы – тыныштық жаршасы ретінде әскери органдардың байланыс қызметін атқарады.

Үшіншіден, БАҚ-тың пайдалы немесе пайдалы емес жақтары контент талдау арқылы айқындалады. Төртіншіден: «Сақшы», «Сарбаз» газеттері мен «Айбын» журналы – қазақ әскери журналистикасының негізгі басылымдары болғандықтан, Қазақстан Республикасының Қарулы күштерінің имиджін қалыптастырушы функцияға ие. Мұндай қасиеттер жоғарыда аталған басылымдарың әскери-патриоттық бағытта жұмыс істігіндігімен тікелей қатысты. Қазақ әскери журналистикасының тағы бір перспективасы – тәуелсіз БАҚ тарапынан жасалатын материалдар. Қазақ телевизиясында «Майданнан майданға дейін», «Жусан иісі» секілді әлемдік қақтығыс аймағынан хабар беріп, үн қосатын телеөнімдер жасалды. Елімізде соңғы жылдарда орын алған қақтығыстардан тараған ақпараттарды да атап өтпеске болмайды. Кез келген қарулы соғыс тарптардың мүддесінен туындағанымен, журналистің міндеті тек хабар тарату. Қақтығыс аймағында сарбаз болу мен журналист болу екі сатыда қаралады. Билік құрылымдарының органы қызметін атқаратын әскери БАҚ-тың басты ерекшелігі мынада: бұл жердегі РР көп жағдайда үгіт-насихатқа байланысты болады. Ал насихат дегеніміз – өте кең аудиторияға арналған белгісіз нысан туралы әңгіме. Бұндайда белгілі, нақты бағыт болмайды. Әлемдік БАҚ-та әскери журналистиканың аудиториясы өте қарқынды түрде дамып келеді және қақтығыс аймағынан ақпарат алушылардың да саны артуда. Соғыс әрекеттері әлемдік саяси-экономикалық ахуалға қатыстылығы жоғары көрсеткішке ие болғандықтан БАҚ әскери тақырыптарда хабар таратудың санын арттыруда. Материал саны артқан сайын соғыс психологиясы терең зерттеліп, саяси тақырыпта материал дайындай білетін журналистер сұрыпталуда. Әскери журналистика – БАҚ үшін имидж қалыптастырушы нысан ғана емес, қаражат табуға негіз бола алатын координант. Соғыс хроникасы – әлем тарихының құрамдас бөлігі. Бүгінгі жаңалықты жазу – ертеңгі күннің тарихын жазғанмен тең. Сондықтан әскери журналистиканың өрісін кеңейту үшін экстрималды аймақтан хабар тарату ісін зерттеу керек, әлемдегі соңғы жаңалықтарды қалт жібермей бақылап, экстрималды журналистиканың терминологиялық негізін дамыту керек. Тақырыпты әрі қарай зерттеу тәсілдері осындай.

Әдебиеттер тізімі:

1. Роберт К. Скрытая перспектива. – М.: Клаудберри, 2001. – 5 с.
2. Ел.kz порталы, Әскери журналистика бастаулары. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу тәртібі: <https://www.el.kz> 20.06.2016. (қаралған күні: 27.05.2021).
3. Военная печать Казахстана / Вест. КазГУ, сер. журн., 1997. - № 1. – 1с.
4. Тапаева Н. Азаттық тілшісі халықаралық сыйлық алды. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу тәртібі: <https://www.azattyq.org/a/kazakhstan>. 8.11.2017. (қаралған күні: 29.05.2021).
5. Князев А.А. Журналистика конфликта / А.А. Князев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text3/10.htm>. 04.04.2018. (қаралған күні: 30.05.2021).
6. Гай С., Ли Эн Пек. Медиаэтика. – Нұр-Сұлтан, Ұлттық аударма бюросы. - 2019. - 95б.
7. Аманжол Қ. Майданнан майданға дейін. – Алматы, Таң 2014. – 55б.

8. Нысанбаев Ә. Қазақстан: ұлттық энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1998. – 78б.

Ахметова А.А.

Тенденции и профессиональные стандарты современной казахстанской военной журналистики

Эта статья основана на истории, функциях, тенденциях и профессиональных стандартах военной журналистики в стране. Роль военной журналистики в системе СМИ противоречива, охватывая различные аспекты глобальных политических процессов. Мировая история состоит из хронологии войн и конфликтов на разных уровнях.

Ключевые слова: военная журналистика, стрингер, зона конфликта, эмоциональные элементы, тренды, профессиональные стандарты.

A.A. Akhmetova

Tendencies and professional standards of modern Kazakhstani military journalism

This research paper based on the history, functions, tendencies and professional standards of military journalism in the country. The military journalism role in mass-media system is contradictory, enveloping different aspects of global political processes. World history consists of chronology of wars and conflicts at different levels.

Key words: military journalism, stringer, conflict zone, emotional elements, trends, professional standards

References:

1. Robert, K. (2001). Skrytaya perspektiva. [Hidden Perspective]. – М.: Cloudberry. – 5p.
2. «Әскери zhurnalistika bastaulary» [The origins of military journalism]. [Electronic resource]. – Retrieved from: //https://www.el.kz [in Kazakh].
3. «Voennaya pechat' Kazakhstana» [Military seal of Kazakhstan]. / Vest. KazGU, ser. Zhurn 1997. - № 1. – 1p.
4. Тараева, N. «Azattyq tilshisi halyqaralyq syjlyq aldy». [Electronic resource]. – Retrieved from: https://www.azattyq.org/a/kazakhstan. [in Kazakh].
1. Knjazev, A.A. Zhurnalistika konflikt, A.A. Knjazev. [Electronic resource]. – Retrieved from: http:// evartist. narod. ru/text3/10.htm. [in Russian].
2. Gai, S., En Pek. (2019). «Mediaetika. Ұлттық audarma byurosy» [Media Ethics. National Translation Bureau]. – Astana. – 95 p.
3. Amanzhol, H. (2014). «Maidannan maidanға deiin» [From front to front]. Zhurnalistik zertteu. Tan. – Almaty. – 55 p.
4. Nysanbaev, Ә. (1998). Қазақстан «ұлттық entsklopediya» [Kazakhstan: national encyclopedia]. – Almaty: «Қазақ entsklopediyasy». – 78p.

Ахметова Ажар Ахылбекқызы	ЮНЕСКО халықаралық журналистика және Медиа орталығының магистрі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
Ахметова Ажар Ахылбекқызы	магистр факультета журналистики и коммуникаций ЮНЕСКО, Казахский Национальный Университет

	имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Akhmetova Azhar	master of the Faculty of Journalism and Communications of UNESCO, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan